

S. Hámori Antónia köszöntése 70. születésnapján*

Tisztelt Elnök Úr, ünneplésre összegyűlt társasági tagok, vendégek és főként kedves Toncsika! Ha az életet egy megmászendó hegységnek képzeljük, a hosszú és nem is ritkán kínosan fáradságos út közben erőfeszítéseink jutalmaként egy-egy csúcsra felérve kifújhatjuk magunkat. Már a tekintélyesebb magasságok közé tartozik az, ahonnan ma — S. Hámori Antóniával együtt — visszanezünk. A csúcsra érve elfelejti az ember a mászás közben szerzett sebeket, a bozótok, sziklák horzsolásait. Ezek fölről már egyáltalán nem fontosak. A lényeg a feltáruló táj, önmagunk megkínzásának eredménye és jutalma. Mindig szívesen emlékszünk azonban vissza az útra, annak állomásaira a völgytől az éppen elért hegytetőig.

Hámori Antónia, aki október elsején ünnepelte hetvenedik születésnapját, Budapesten született. Negyedik gyermek volt a később tízgyerekesre szaporodó családban. Igazi nagycsaládban felnőni, méghozzá különösen nehéz történelmi időszakokban, egész életre használható útravalóval látta el a benne cseperedő testvéreket: belső tartásra, a körülményektől való meglehetősen függetlenségre, a fontos és kevésbé lényeges megkülönböztetésére, szívósságra, fegyelmezett munkára nevelt. Édesapja, aki nyomdai korrektor volt, nagyon ügyelt a családban a nyelvhasználat tisztaságára, és a nyomdából hazavitte olvasásra a nyelvművelő cikkeket. Így hát Hámori Antónia már ott-honról hozta magával a nyelvhez való vonzódást. A négy elemi Pestszentlőrincen járta, majd ugyanott végzett két polgárit is. Ezután azonban — mivel nagyon jó tanuló volt — az látszott célszerűnek, hogy inkább gimnáziumban folytassa tanulmányait. Toncsika tehát különbözeti vizsgát tett, s lett az Állami Erzsébet Nőiskola Leánygimnázium növendéke. Helyzeti hátrányát hamar behozta, és egy év múlva már az iskola legjobb tanulója volt. Egy rokonom, akkori osztálytárs ebből az időből mesélt róla valami jellemzőt, ami mutatis mutandis később is tipikus toncsikás magatartás maradt. Az osztály első padjában ült egy hosszú copfos lány, alig jelenlevően, teljesen feltűnés nélkül. Nehezebb percekben azonban, amikor egy-egy tanári kérdésre már senki nem tudott válaszolni, csak a nagy, kínos csend terpeszkedett, a copfos alig észrevehetően feltette a kezét, és megmondta a választ, majd ismét visszavonult a fél-láthatatlanságba. Az észrevétlen kéznéllevőség — ez máig Toncsika egyik specialitása.

Az 1947-ben letett érettségi után magyar—latin szakra iratkozott be az egyetemre. Pais tanár úrnak biztosan nem volt nehéz dolga, hogy tanítványa érdeklődését a nyelvtörténet irányába terelje. A diplomázás után, 1951-ben a két évvel korábban alakult Nyelvtudományi Intézetbe helyezték, ahonnan harminchét évi példaszerű munka — talán jogosabb így nevezni: — a nyelvtudománynak tett *szolgálat* után 1988. április elsején ment nyugdíjba. Szerencsére csak jogilag, virtuálisan: valójában azóta is egyik leglelkesebb munkatársunk, tanácsadónk többféle munkában is.

* Elhangzott a Magyar Nyelvtudományi Társaság 1998. november 10-i ülésén.

Az intézeti lét szinte a közelmúltig egybekapcsolódott az úgynevezett kollektív munkákban való részvétellel. Hámori Antónia nyelvészeti munkásságának szinte teljes egészét az jellemezte, hogy kapta a feladatot — tetszik, nem tetszik —, kiosztották neki az éppen soron következő „tervmunkában”. Néha olyanban is, ami érdeklődési körének, a nyelvtörténetnek, nemigen felelt meg. Amit azonban a kezéből kiadott, kivétel nélkül mintaszerű produktum volt. Hámori Antónia ugyanis „soror Antonia”-ként minden feladatot egyformán komolyan vett (és vesz), nagyot és kicsit, tetszőt és nem tetszőt. Soha nem készített a babitsi „bókos szentek”-hez hasonló, hátul faragatlan, elől tetszetős művet. Most is, amikor a középmagyar kor határozós szerkezetein dolgozik, hosszasan küszködik egy-egy szintagma, szintagmacsoport megítélésével, de egyetlen kellemtelen, zavaros adatot se süllyeszt el.

Ha ünnepeltünk eddigi munkásságának főbb vonulatait tematikailag akarjuk rendszerezni, akkor az „egyéb” kategórián kívül két nagyobb csoportot nevezhetünk meg. Az egyik a grammatikairás (leíró és történeti), a másik az etimológiai szótárak készítése. Az intézetbe kerüléskor azonban — nyilván még úgynevezett kislánként — inkább az „egyéb” kategóriába tartozó feladatai adódtak: részvétel a földrajzinév-gyűjtés szervezési és ellenőrzési munkáiban, a közönségszolgálat működésében, az Új Magyar Tájszótár bibliográfiájának összeállításában, névmutató-készítés a „Nyelvünk a reformkorban” című tanulmánygyűjteményhez, a Bécsi Kódex alaktanát feldolgozó Nyelvtörténeti Adattár ellenőrzése és adminisztrációja, és így tovább.

A nagy kollektív munkák közül az első, amelyben Hámori Antónia részt vett, „A mai magyar nyelv rendszere” című akadémiai nyelvtan. A Tompa József vezette munkaközösségnek csaknem tíz éven át volt tagja. A nyelvtanban a birtokos személyragozásról szóló fejezetet írta.

1961-ben új, nagyszabású, de egészen más jellegű kutatás kezdődött az intézetben: elindultak Benkő Loránd irányításával „A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára”-nak munkálatai. Hámori Antónia ennek a munkának minden egyes fázisában részt vett: a koncepció kialakításától az anyaggyűjtésen át a szócikkírásig. A szótár három kötete 1967-ben, 1970-ben és 1976-ban jelent meg. A munka eléggé feszített ütemben folyt, mindennapos bejárást, sok délutános műszakot követelt (olykor még szilveszterit is). A szócikkek állapotát, készültségi fokát az ún. nagykönyvben adminisztrálták, ebben igen sok volt az SHA monogrammal szignált szó. Ezek főként belső keletkezésű, valamint rokon nyelvi eredetű szavak voltak, és a szócikkíró szorgalma és átlátóképessége miatt meglehetősen jó tempóban készültek. A szorgalom többnyire el is nyerte jutalmát. Mivel a szócikkírás betűnként haladt, egy-egy betű végén az addig még meg nem írt, hiányzó szócikkeket szétszortották a munkaközösség „jól álló” tagjai között. Így, aki kellően gyorsan dolgozott, és nem rejtegette, „adagolta” az asztalfiókból az elkészült szócikkeket, az részesülhetett a maradékból is. Így vált SHA sokprofilú szócikkíróvá: saját szűkebb területén kívül latin, német, szláv és ismeretlen eredetű szócikkeket is írt (szócikkei kb. egyhatod részét teszik ki az egész szótárnak). Toncsika továbbá a szerkesztési keddeken és péntekeken ismét gyakorolhatta a copfos-magatartást. Ha az egyes szócikkek íróival a szerkesztőgárda bármilyen okból nem boldogult, akkor Toncsikát hívták. Egyébként nosztalgizásaink állandó végállomása ez a TESz-korszak. Mert bár akkoriban biztosan nem lehetett könnyű ez az időszak sem, visszatekintve mégis ideálisan szépnek tűnik: a csoport lelkesedett a szótár ügyéért, a munkatársi gárda pedig — nem utolsósorban Kubinyi László személyisége, sziporkázó ötletei, rajzai, írásai által is valódi közösségként megteremtve — élvezte az együttes munkát.

1977 a következő kollektív munka kezdetének az éve: a szótáríró gárda intézeti tagjai — közöttük Hámori Antónia is — „A magyar nyelv történeti nyelvtana” mondattani munkaközösségének tagjai lettek. A munka vezetője ismét Benkő Loránd mint főszerkesztő, a szerkesztő pedig Rácz Endre lett. Ünnepeltünk itt is megkapta a magáét: mármint a felkérést egy tekintélyes fejezetnek, a névszói szerkezetcsoportnak, azaz a főnévi, melléknévi, névmási és a határozószói alaptagú szószerkezeteknek a kidolgozására. A korai ómagyar kort és előzményeit tárgyaló fejezetei

a TNyt. I., a kései ómagyar kort érintő monográfia nagyságú fejezete a TNyt. II/2-es kötetében jelentek meg (1991-ben, illetőleg 1995-ben).

Hátori Antónia a halmozások nagymestere. A történeti nyelvtan írása mellett 1982 és 1984 között a TESz. szótatójának a szerkesztője is volt. (Ez a TESz. negyedik köteteként jelent meg 1984-ben.) Ugyanakkor 1982-ben ismét igent mondott Benkő tanár úrnak (nyilván egy kicsit áldohogva és évődve) az Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen (EWUng.) készítésében való részvételre. Itt is közreműködött a mű koncepciójának kidolgozásában, a szócikkírásban, sőt ezúttal a szerkesztésben is. A hat Lieferungban megjelenő szótár szócikkeinek kb. 20%-át ő írta. Két igazán hatalmas munkán dolgozott egy időben, mégis késés nélkül leadott mindent, részt vett az összes megbeszélésen, olvasta és bírálta a többiek grammatikai fejezeteit, szóval elképesztő energiával dolgozott. Nyugdíjasként is, mert mindezt 1988-tól úgymond már nyugdíjban végezte. Az EWUng. 6. Lieferungjának megjelenése után részt vett a szótár szótatójának elkészítésében is. Jelenleg is kétféle munkán dolgozik. Az egyik nyelvtani: anyagot gyűjt a TNyt. középmagyar kort vizsgáló kötete számára a melléknévi, számnévi és határozószói szerkezetekből. A másik egy új műfaj: a számítógépes nyelvtörténeti adatbázis munkájában vesz részt.

Az intézetben a kollektív munkákon kívül megkövetelt ügynevezett egyéni munkákat Hátori Antónia — természetes módon — a nagy tervmunkákhoz kapcsolta. Ezek tehát részben nyelvtani tematikájúak, például: „A jelzői értékű hátravetett határozó használatának kérdéséhez”; „Az alany és az állítmány egyeztetése a Huszita Bibliában”; *Mind*; „A 3. személyű birtokosra vonatkozó személyrag-változatok használata mássalhangzós tövű szavainkban”; „A szóhasadás szerepe formaszórendszerünk kialakulásában”; „A középfokjeles melléknév határozói bővítményeinek kérdéséhez”; „Kötőszóhasználat az ómagyar kor értelmezős szerkezeteiben”; „Az eredeti és másodlagos szófaji kettősség néhány kérdése”; „Melléknévi alaptagú kötött szerkezetek a kései ómagyar korban”; „Az értelmező határozós szerkezetek történetéhez”; „A főnév jelzői típusú bővítményeinek kötött szerkesztésmódja a kései ómagyar korban”; „Melléknévi alaptagú szerkezetek egy domonkos kódexben”; „Határozó(szó)i szószerkezetek a 16. század néhány misszilis levelében”; stb.

A cikkek másik része etimológiai témájú: *Buklé*; *Cirkusz*; „A *paszomány* és családja szótörténeti-etimológiai tanulságai”; *Porhanyó*, *porhanyít*; *Snassz*; *Popri* — *purpián*; „A TESz. és az EWUng. »származék«-szavai”; stb.

A tavalyi évben Hátori Antónia — bizonyítva szellemi fiatalságát, innovatív képességeit — egy interaktív taneszköz munkatársi gárdájához csatlakozott, s írta meg három CD-Rom nyelvészeti anyagát.

Mindezekon kívül szép számmal kerültek ki tolla alól a tudományos élettel, közélettel kapcsolatos kisebb munkák: nyelvművelő dolgozatok, igényes könyvismertetések, kandidátusi, illetőleg nagydoktori disszertációk opponensi véleményei. Ő maga 1989-ben szerzett kandidátusi fokozatot. Tézises kandidátusi összefoglalójának címe: Történeti-etimológiai és grammatikai tanulságok.

„A lovat is azt ütik, amelyik a legjobban húz” — a partitivusi tárgynak ez a klasszikus példamondata nagyon illik ünnepeltünkre. Aki pedig sokat dolgozik, annak nemigen jut ideje önmaga adminisztrálására. Néha azért így is észrevették érdemeit: három ízben kapott akadémiai jutalmat, nyugdíjba menetelekor pedig a munka érdemrend ezüst fokozatával tüntették ki.

A tudományos életműhöz nem, az egész életműhöz azonban annál inkább hozzátartozik a család. Az élethegeyi túrához Hátori Antónia 1956-ban társat választott, dr. Somogyi József orvos személyében. Akkor született három gyerekük, amikor a kíváncsú családmódellet még egészen más számot tartalmazott. A tudományos teljesítményhez így azt is hozzá kell számítani, hogy a felsoroltakat nem független emberként, hanem családayaként hozta létre. Máig is hallom az állandó mondatot, amivel — főleg a TESz.-korszak idején — délután az ajtón kilépett: „Na, én megyek anyának”. Amikor pedig fia — ha jól emlékszem, még öelőtte — megszerezte a kandidátusi fokozatot, azt mondta, hogy most már mindent megkapott az élettől.

Kedves Toncsika! A maradandó belőlünk csakis az lehet, amire elcseréljük magunkat. Te jól állsz ebben a cserefolyamatban. Megelégedéssel nézhetsz vissza a művekre, amikbe beleírtad magadat, és örülhetsz sikeres gyerekeidnek, ép családnak. De: cserélnivalóból van még bőven, és a jelenlegi pihenőhely sem a legmagasabb csúcs még. Mi az elkövetkezendő időkben is nagyon számítunk a munkádra. Kívánunk hát Neked szívből jó egészséget a további tudományos (és immár nagyanyai) feladatokhoz. Isten éltesen még nagyon-nagyon sokáig!

HAADER LEA